

Ivana Buljan

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR–10000 Zagreb
ibuljan2@ffzg.hr

Od jezika do mišljenja: irealne pogodbe i protučinjenično mišljenje u ranoj Kini

Sažetak

Protučinjenično mišljenje, tj., konstruiranje mentalne alternative realnosti, važan je dio teorijskog mišljenja. U ovakvu načinu rezoniranja, izražene irealnim pogodbenim rečenicama, tj. iskazima »da nije (bio) slučaj X, ne bi bilo slučaja Y«, postavlja se hipoteza na temelju radnje/stanja/zbivanja koji se nisu dogodili. Uvjet ili uzrok iz prošlosti/sadašnjosti koji nije ispunjen povezuje se s mogućim učinkom. Pa tako, protučinjenično je rezoniranje važno za formiranje etičkih/političkih kao i znanstvenih refleksija. Provodeći empirijsko istraživanje, Alfred Bloom donosi zaključak da kineski govornici nisu skloni protučinjeničnom rezoniranju. Bloom to dovodi u vezu s manjkom ekvivalentnih gramatičkih označitelja za irealne pogodbe u modernom kineskom. Naime, Bloom pokazuje kako moderni kineski jezik nema izdvojenog leksičkog, gramatičkog te intonacijskog označitelja za protučinjeničnost. Bloomovu tezu propitat ću na području starokineskog jezika te klasičnih kineskih tekstova. Istraživanje će biti provedeno na dvije razine. Na prvoj, lingvističkoj razini, istražiti će se postoje li irealne pogodbene konstrukcije u starokineskom. Na drugoj, diskurzivnoj razini, istražiti će se prisutnost/odsutnost te retorička uloga protučinjeničnog mišljenja u klasičnim kineskim filozofijskim i povijesnim tekstovima. Razmatranje odnosa između gramatičkih struktura starokineskog jezika i protučinjeničnog rezoniranja prilog je razumijevanju naravi klasične kineske filozofske misli te odnosa starokineskog jezika i mišljenja, posebice što se tiče pitanja koliko je oblikovanje određenog mišljenja/filozofije uvjetovano morfo-sintaktičkim strukturama jezika na kojem je nastala. Drugo, zbog važnosti protučinjeničnog rezoniranja za formiranje teorijskog mišljenja, ovo istraživanje donosi dodatne uvide o »predispozicijama« starokineskog jezika za oblikovanje filozofijskog i znanstvenog diskursa.

Ključne riječi

protučinjenično mišljenje, klasična kineska filozofija, starokineski jezik, Konfucije, Men-cije, Zhuangzi, Zuo zhuan

1. Uvod

Kao prilog tematu »Jezik i spoznaja«, u ovome se radu istražuje odnos između pojedinih gramatičkih aspekata starokineskog jezika i naravi klasičnoga kineskog mišljenja. Konkretnije, tema je istraživanja odnos između načina izražavanja irealnih pogodbenih konstrukcija u starokineskom jeziku i prisutnosti protučinjeničnog rezoniranja u klasičnom kineskom filozofijskom diskursu.¹

1

Ovaj rad proširena je inačica izlaganja održanoga na 25. Danima Frane Petrića u Cresu. Rad je izrađen u sklopu projekta »Protučinjenično rezoniranje u prijemodernom azijskom mišljenju: Kina, Indija i Japan« s potporom

Sveučilišta u Zagrebu. Istraživanje je djelomično provedeno u kolovozu i rujnu 2017. na Shanghai University of International Trade and Economics u Shanghaiu, u NR Kini. Autorica se zahvaljuje suradnicima na projektu Goranu

Protučinjenično je rezoniranje oblik racionalnog, hipotetskog mišljenja kojim se odgovara na pitanje »što da...?«. Primjerice: »Da se zemlja ne okreće oko svoje osi, polovica planeta kontinuirano bi bila suočena s toplinom Sunca, dok bi druga polovica planeta bila suočena s hladnoćom prostora.«² U ovome se načinu rezoniranja postavlja hipoteza na temelju uvjeta koji nije istinit, koji se protivi činjeničnomu stanju/radnji/zbivanju. Ovaj je način rezoniranja u hrvatskome jeziku izražen irealnim pogodbenim rečenicama te upotrebom kondicionalnog glagolskog načina sadašnjeg ili prošlog u glavnoj rečenici. Razmatranje različitih posljedica alternativnih mogućnosti važno je za oblikovanje etičko-političkih i znanstvenih refleksija. Protučinjenično rezoniranje stoga ima važnu ulogu u zapadnoj filozofiji, logici i znanosti.

Za razliku od zapadne filozofije i znanosti, značaj protučinjeničnog rezoniranja u tradicionalnoj kineskoj filozofiji i znanosti je upitan. Prema Davidu Hallu i Rogeru Amesu, protučinjenično rezoniranje rijetko je prisutno u klasičnoj kineskoj konfucijanskoj filozofiji.³ Rijetko prisustvo protučinjeničnog rezoniranja tumačilo se u kontekstu šireg nedostatka teoretsko-spekulativnih aspekata (ontoloških, gnoseološko-psihologijskih), a prevladavanja praktičnih aspekata (etičkih, društvenih, političkih, državnopravnih) u kineskoj filozofskoj misli. Kognitivni lingvist Alfred Bloom nesklonost protučinjeničnomu rezoniranju pripisuje čak i kineskim govornicima. Istražujući usporedno protučinjenično rezoniranje kod kineskih i engleskih govornika, Bloom (1981., 1984.) dolazi do rezultata da je kineskim govornicima manje prirodno rezonirati na protučinjenični način.⁴ Bloom to dovodi u vezu s manjkom ekvivalentnih gramatičkih označitelja za irealne pogodbe u modernom kineskom, pokazujući kako moderni kineski jezik, za razliku od indoeuropskih jezika, nema izdvojenog leksičkog, gramatičkog i intonacijskog označitelja za protučinjeničnost.

Bloomovo istraživanje otvara pitanja koja se tiču naravi odnosa između starokineskog jezika i kineske filozofske misli. Ima li starokineski jezik, kao medij mišljenja, utjecaj na oblikovanje protučinjeničnog načina rezoniranja? Slijedeći ovo pitanje, u ovom ću radu Bloomovu tezu o odnosu između modernoga kineskoga jezika i mišljenja propitati na području starokineskog jezika i mišljenja. Kako bih razmotrila odnos između starokineskog jezika i mišljenja u pogledu protučinjeničnosti istraživanje će biti provedeno na dvije razine. Na prvoj, lingvističkoj razini, istražiti će se postoje li irealne pogodbene konstrukcije u starokineskom. Na drugoj, diskurzivnoj razini, istražiti će se prisutnost/odsutnost protučinjeničnog mišljenja u klasičnim kineskim filozofijskim i povijesnim tekstovima, njegova retorička uloga te mjesto u argumentu.

Razmatranje ovih pitanja prilog je razumijevanju naravi klasične kineske filozofije, te odnosa starokineskog jezika i mišljenja – posebice kada se pitamo koliko je oblikovanje određene filozofije/mišljenja uvjetovano morfo-sintaktičkim strukturama jezika na kojima je nastala. Zbog važnosti protučinjeničnog rezoniranja za formiranje teorijskog mišljenja, istraživanje starokineskog jezika donosi i dodatne uvide o »predispozicijama« starokineskog jezika ne samo za oblikovanje protučinjeničnog rezoniranja nego i za oblikovanje filozofijskog i znanstvenog diskursa.

2. Protučinjenično rezoniranje u zapadnoj i kineskoj filozofiji – pregled dosadašnjih istraživanja

Protučinjenično rezoniranje način je rezoniranja kojim se stvara mentalna alternativna stvarnost.⁵ Kao što sam naziv ukazuje, protučinjeničnim rezo-

niranjem promišlja se ono što je protivno činjeničnomu stanju stvari.⁶ Ono nastaje kada se zamišlja alternativa činjeničnomu stanju stvari, a potom se (pr)ocjenjuju te promišljaju (moguće) posljedice/ishod te izmjene. Protučinjenično rezoniranje mentalno je mijenjanje nekih aspekata prošlosti ili sadašnjosti u promišljanju onoga što je moglo biti ili što bi moglo biti. Njime se, tako, polazi od uvjeta koji nisu istiniti kako bi se promišljao drugačiji ishod, umjesto onog koji se stvarno dogodio.

Obrazac protučinjeničnog rezoniranja je sljedeći: »Svi znamo da x nije y . No, da je x y , onda bi mogući ishod bio z .« Protučinjenično rezoniranje odgovara na pitanje »što da?« Primjerice, iskaz »Da sam ranije ustala, stigla bih na vrijeme na vlak.«, u podlozi ima protučinjenični način rezoniranja. U protučinjeničnome rezoniranju zamišljaju se mogući, nestvarni svjetovi što pretpostavlja odvajanja misli i stavova od stvarnih događaja. Stvarnost se uspoređuje sa zamišljenom slikom onoga što je moglo biti.⁷ Ovakav način rezoniranja, stoga, uključuje ulaženje u hipotetsko stanje stvari. Ono je oblik modalnog rezoniranja, rezoniranja o mogućnostima, u kontrastu s rezoniranjem o načinu kako stvari jesu.

Protučinjenično rezoniranje vrsta je racionalnog mišljenja, što potkrepljuje i studija Ruth M. J. Byrne koja pokazuje da su mentalne slike i kognitivni procesi koji podcrtavaju zamišljanje alternative stvarnosti slični onima koji podcrtavaju racionalno mišljenje.⁸ Protučinjenično je rezoniranje, stoga, važan dio teorijskog mišljenja. U protučinjeničnom rezoniranju postavlja se hipoteza na temelju zbivanja/stanja koje se ne događa (sadašnjost) ili koje se nije dogodilo (prošlost). Uvjet ili uzrok koji nije ispunjen povezuje se s mogućim učinkom.⁹ Alternativa zbiljskomu stanju stvari koja se zamišlja u protučinjen-

Kardašu i Ivi Lakić na plodonosnim diskusijama, anonimnim recenzentima teksta na kritičkim primjedbama, profesoru Shang Yuhongu i SUIBE na gostoprimstvu, Iris Vidmar na konstruktivnom razgovoru, uredniku temata Ljudevitu Franu Ježiću na jezičnim savjetima, *spiritus movensu* ovoga projekta, glavnomu organizatoru konferencije »Jezik i spoznaja« i također uredniku temata Igoru Mikecinu.

2

Karl Kruszelnicki, »What Would Happen If the Earth Stopped Rotating«, *ABC*. Dostupno na: <http://www.abc.net.au/radionational/programs/greatmomentsinscience/what-would-happen-if-the-earth-stopped-rotating/8180664>, (pristupljeno 20. 10. 2017).

3

David L. Hall, Roger T. Ames, *Thinking Through Confucius*, SUNY, Albany 1987., str. 264.

4

Alfred H. Bloom, *The Linguistic Shaping of Thought. A Study in the Impact of Language on Thinking in China and the West*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah 1981.; Alfred H. Bloom, »Caution – the Words You Use May Affect what You Say: a Response to Au«, *Cognition* 17 (3/1984), str. 275–287. doi: [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(84\)90011-8](https://doi.org/10.1016/0010-0277(84)90011-8).

5

Ruth M. J. Byrne, *The Rational Imagination. How People Create Alternatives to Reality*, M. A. MIT Press, Cambridge 2005., str. 8.

6

Neal J. Roese, »Counterfactual thinking«, *Psychological Bulletin* 121 (1/1997), str. 133–148. doi: <https://doi.org/10.1037//0033-2909.121.1.133>. Termin 'counterfactual', u hrvatskom prijevodu »protučinjeničan«, neologizam je autora Nelsona Goodmana (1906.–1998.).

7

Alessandro Innocenti, *Neuroscience and the Economics of Decision Making*, Routledge, London 2012., str. 7.

8

R. Byrne, *The Rational Imagination*, str. 38.

9

Rasprava o uzročnosti važna je tema zapadne filozofije, od Aristotela pa nadalje. Uzročnost središnje mjesto ima i u buddhističkoj filozofiji. Prema Buddhi, »vrhovni čin znanja jest biti u stanju razlučivati uvjete i učinke«, drži Goran Kardaš. Međutim, Kardaš naglašava da ovdje nije riječ o kauzalnome modelu uzrok–posljedica (A proizvodi B), nego je riječ o općem obrascu su-pojavljivanja i sustajanja elementarnih procesa, odnosno o

ničnome rezoniranju utemeljena je u logičkome lancu uzročnosti. Objektivno i racionalno promišljanje pretpostavki i njihovih nepostojećih, ali mogućih ishoda, odlika je teorijskog mišljenja, pa je tako protučinjenično rezoniranje vrlo važno za formiranje etičkih/političkih¹⁰ kao i znanstvenih refleksija. Ono omogućuje stjecanje znanja bez novih empirijskih podataka, a implicirano je u mnogim važnim pojmovima, kao što su slobodno djelovanje,¹¹ zakon uzročnosti, dispozicija, znanstveno objašnjenje itd.¹²

Protučinjenično mišljenje ima važnu ulogu u zapadnoj filozofiji, logici i znanosti. Birke, Dorothee, Butter, Michael, Koppe i Tilmann smatraju da se protučinjenično razmišljanje može pratiti od antičke Grčke, od Aristotela (384.–322. pr.n.e.) i Platona (427.–347. pr.n.e.) koji su razmatrali epistemološki status konjunktivnih pretpostavki i njihovih nepostojećih, ali izvedivih ishoda.¹³ U sedamnaestome stoljeću, polazeći od »pretpostavke da su činjenice kontingentne i da su, shodno tome, stvari mogle biti drugačije«,¹⁴ njemački je filozof Gottfried Wilhelm Leibniz (1646.–1716.) tvrdio da bi mogao postojati beskonačan broj alternativnih svjetova, sve dok nisu u sukobu s logičkim zakonima.¹⁵ Stvarni je svijet tek jedan (i najbolji) od mogućih svjetova, razlikujući se od svih ostalih činjenicom da nijedan od njegovih elemenata nije samo moguć. David Hume (1711.–1776.) jedan je od prvih filozofa koji je govorio o protučinjeničnosti, i to definirajući uzročnost/kauzalitet (*causation*):

»... uzrok možemo odrediti kao predmet za kojim slijedi drugi, pri čemu za svim predmetima koji su slični prvomu slijede predmeti slični drugomu. Ili drugim riječima: da prvog predmeta nije bilo, ne bi se nikada pojavio ni drugi.«¹⁶

U drugoj rečenici ovoga citata Hume daje definiciju uzročnosti u terminima protučinjeničnog kondicionala objašnjavajući značenje kauzalnog iskaza »A uzrokuje B« preko protučinjeničnog kondicionala »da nije bilo A, ne bi bilo B«. David Kellogg Lewis (1941.–2001.) razvija tezu o mogućim svjetovima afirmirajući modalni realizam, koji potvrđuje doslovnu stvarnost svih mogućih svjetova.¹⁷

Za razliku od zapadne filozofije i znanosti, u kineskoj znanosti i diskursu, prema zapadnim studijama o Kini, od doba jezuita pa nadalje, prisutnost protučinjeničnog rezoniranja nije učestala. Ovo odsustvo spominjalo se u širem kontekstu nedostatka teorijske orijentacije u Kini, pa u kineskoj filozofskoj misli praktički aspekti (etički, društveni, politički, državnopravni) prevladavaju nad teoretsko-spekulativnima (ontološkim, gnoseološko-psihologijskima).

Na primjer, povjesničar kineske znanosti Joseph Needham (1900.–1995.) naglašava kako je Kina razvila bogatu tradiciju empirijskog promatranja i aktivnu skeptičku orijentaciju, no nije razvila znanstvenu tradiciju kao na Zapadu jer joj je nedostajala teorijska orijentacija. U prilog ovoj tvrdnji, Needham navodi kako su Kinezi rano razvili negativne brojeve i varijable, dok imaginarne brojeve, koji više od negativnih brojeva odražavaju protučinjenični način rezoniranja, razvijaju tek nakon susreta i preuzimanja sa Zapada. Zbog istoga je razloga i geometrija grana matematike koja se u Kini najmanje razvila (što se mijenja nakon utjecaja sa Zapada).¹⁸ Filozofi David Hall i Roger Ames smatraju da protučinjenični način rezoniranja nije karakterističan klasičnoj konfucijanskoj filozofiji. Ipak, Hall i Ames ne tvrde da je riječ o potpunoj odsutnosti, već o »rjetkom korištenju takvih izraza u filozofijskom argumentu«. ¹⁹ Hall i Ames nadalje povezuju korištenje protučinjeničnog rezoniranja s oblikovanjem etičkih i znanstvenih refleksija. Budući da je klasična kineska filozofija oblikovana pomanjkanjem »razmatranja različitih posljedica alternativnih mogućnosti koji je u pozadini dominantnih načina

etičkog i znanstvenog razmišljanja«, Hall i Ames dovode u pitanje i njezinu narav u pogledu etičkoga i znanstvenoga načina razmišljanja.²⁰ Polazeći od relativnog odsustva protučinjeničnog rezoniranja u klasičnoj kineskoj filozofiji

uvjetima (okolnostima) i »učincima« shvaćenima u iskustvenome toku. Goran Kardaš, »Patisambhidāmagga kao rano egzegetsko djelo theravādskog buddhizma«, *Filozofska istraživanja* 33 (1/2013), str. 144.

10

Protučinjenični misaoni eksperimenti imaju važnu ulogu i u društveno-humanističkim i prirodnim znanostima. Primjerice, njemački je sociolog Max Weber (1864.–1920.) među prvima koji je tvrdio da protučinjenični misaoni eksperimenti imaju važnu ulogu u sociologiji. Weber je u članku »Essays on the Theory of Science« objavljenome 1906. (čiji je pretpisak objavljen 1949.) tvrdio da protučinjenična analiza može dati povijesni status znanosti. Povjesničar treba pretpostaviti sve implikacije argumenta koji upotrebljava te izabrati ključni faktor među mnoštvom kauzativnih faktora i tada apstrahirati ove uzroke kako bi dokazao kauzalni odnos između uzroka koji je odabrao i zabilježenih učinaka. Evaluacija objektivnih mogućnosti dozvoljava uzrocima da budu stavljeni u hijerarhijski niz i mjerenje povijesne znakovitosti događaja. Protučinjenična analiza je, prema Weberu, ključna za mjerenje povijesne znakovitosti događaja. Vidi: Dorothee Birke, Michael Butter, Tilmann Köppe, Bernhard Kleeberg, »Scientific Uses of Counterfactual Thought Experiments«, u: *Counterfactual Thinking – Counterfactual Writing*, De Gruyter, Berlin 2011., str. 122.

11

Johnson i Sherman kažu: »Bez razmatranja alternative stvarnosti moramo prihvatiti prošlost kao neizbježnu i moramo vjerovati da budućnost neće biti drugačija od prošlosti. Stvaranje protučinjeničnosti daje fleksibilnost u razmišljanju o mogućim budućnostima i priprema nas bolje za te budućnosti.« Vidi: Marcia K. Johnson, Steven J. Sherman, »Constructing and Reconstructing the Past and the Future in the Present«, u: Richard M. Sorrentino, Edward Tory Higgins (ur.), *Handbook of motivation and cognition: Foundations of social behavior* (vol. 2.), Guilford Publications, New York 1986., str. 510.

12

Recentna znanstvena istraživanja na području psihologije dokazuju kako protučinjenično mišljenje omogućuje stjecanje novih uvida o stvarnosti, pruža osnovu za učenje iz prošlih iskustava, poboljšava motivaciju za postizanjem protučinjeničnog učinka, utječe na oblikovanje intencija u ponašanju te donošenje odluka, omogućuje rješavanje problema i planiranje, razvija kreativnost, kao i adaptivno ponašanje te otvara mogućnost poboljšanja

budućeg djelovanja (uz uvjet ponovljivosti sličnog događaja i uvjerenje u izvedivost različitih ishoda). Uspoređivanje realnosti sa zamišljenom slikom i uvjerenje da je moglo biti drugačije ima ponašajne i afektivne posljedice, izazivajući emocije kao što su zahvalnost, žaljenje, krivnja, zavist. Vidi: Kai Epstude, Neal J. Roese, »The Functional Theory of Counterfactual Thinking«, *Personality and Social Psychology Review* 12 (2/2008), str. 168–192. doi: <https://doi.org/10.1177/1088868308316091>.

13

D. Birke, M. Butter, T. Koppe (ur.), *Counterfactual Thinking – Counterfactual Writing*.

14

Vladimir Nocić, Jasmina Nocić, »Modalna logika i logika fikcije«, *Theoria* 56 (4/2013), str. 47–62, str. 48. doi: <https://doi.org/10.2298/theo1304047n>.

15

Gottfried Wilhelm Leibniz, *Theodicy*, Wipf & Stock Publishers, Eugene 2001.

16

Izvorno: »...we may define a cause to be an object, followed by another, and where all objects, similar to the first, are followed by objects similar to the second. Or in other words, where, if the first object had not been, the second never had existed (...).« Vidi: David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Oxford University Press, Oxford 1999., str. 146. Hume je u ovome citatu naveo dvije definicije, koje je smatrao ekvivalentnima, prvo je naveo definiciju uzročnosti iz pravilnosti, a potom definiciju uzročnosti iz protučinjeničnosti.

17

David K. Lewis je analizirao protučinjenične kondicionale u terminima teorije mogućih svjetova u sljedećim radovima: »Counterpart Theory and Quantified Modal Logic«, *Journal of Philosophy* 65 (5/1968), str. 113–126. doi: <https://doi.org/10.2307/2024555>; »Anselm and Actuality«, *Nous* 4 (2/1970), str. 175–188. doi: <https://doi.org/10.2307/2214320>; »Counterparts of Persons and Their Bodies«, *Journal of Philosophy* 68 (7/1971), str. 203–211. doi: <https://doi.org/10.2307/2024902>; *Counterfactuals*, Harvard University Press, Harvard 1973.; *On the Plurality of Worlds*, Blackwell, Oxford 1986.

18

Joseph Needham, *Kineska Znanost i Zapad. Velika titracija*, prevela Branka Žodan, Školska knjiga, Zagreb 1984., str. 26.

fiji, Hall i Ames izvode dalekosežan zaključak o kineskoj tradiciji u pogledu znanstvenog i etičkog načina rezoniranja. Angus Graham je podvrgnuo oštroj kritici metodologiju i rezultate Hallova i Amesova istraživanja jer, kao što primjećuje Graham, oni donose dalekosežne zaključke o kineskoj filozofiji bez istraživanja protučinjeničnih izraza i argumenata.²¹

Znamenit je recentni rad na temu protučinjeničnog rezoniranja u Kini napisao kognitivni lingvist Alfred Bloom. 1981.²² i 1984.²³ godine Bloom objavljuje rezultate empirijskog istraživanja koje je proveo među govornicima kineskog jezika na području Hong Konga i Tajvana. Dolazi do zaključka da kineski govornici ostvaruju lošije rezultate u protučinjeničnome rezoniranju u usporedbi s njihovim kolegama engleskoga govornog područja. Oni s više napora odgovaraju na pitanja »što bi bilo da...?«. Bloom tvrdi kako je kineskim govornicima manje prirodno misliti na protučinjenični način, nego govornicima engleskog jezika:

»... [Kineski govornici] obično su činili [protučinjenična obrazloženja] manje izravno, ulažući veći kognitivni napor, a time i manje prirodno, nego njihovi kolege s engleskog govornog područja.«²⁴

U svom istraživanju Bloom je radio anketu postavljajući pitanja koja su imala sljedeći obrazac: »Svi znamo da x nije y. No, zamislimo da je X Y... Što bi bilo da je x y?«. Bloom povezuje nesklonost kineskih govornika protučinjeničnomu načinu rezoniranja s nedostatkom jezičnoga označitelja za protučinjeničnost u modernom kineskom:

»... [kineski jezik] nema izdvojenog leksičkog, gramatičkog ili intonativnog označitelja koji signalizira ulazak u područje protučinjeničnog, koji bi eksplicitno indicirao da se događaj na koji se odnosi zasigurno nije dogodio i da se o njemu raspravlja samo u svrhu onoga što se je moglo dogoditi (*might-have-been*) ili se može dogoditi (*might-be*).«²⁵

Kineski jezik, naglašava Bloom, poznaje samo pogodbene rečenice »ako x, onda y« (*if x, then y*), ne poznajući pogodbene rečenice »da je x, onda y« (*if x were, then y would be*). Bloom zaključno povezuje odnos između kineskog jezika i mišljenja:

»Povijesno gledano, činjenica da kineski nije omogućio svojim govornicima poticaje za razmišljanje o svijetu na protučinjeničan način, vjerojatno je bitno pridonio održavanju intelektualne klime u kojoj bi takvi načini razmišljanja bili manje vjerojatni.«²⁶

Bloomovoj tezi može se prigovoriti iz dvaju temeljnih aspekata.²⁷ Prvo, Bloom gradi svoju tezu na Sapir-Whorfovoj hipotezi prema kojoj gramatičke strukture jezika utječu na način na koji mi vidimo svijet, konceptualiziramo i uređujemo stvarnost.²⁸ Heiner Roetz sažima nekoliko problematičnih elemenata takva pristupa na području kineske etičke misli. Ovaj lingvisticizam i relativizam, upozorava među ostalim Roetz, vodi redukcionizmu jer negira potencijal aktualnih društvenih konflikata i kriza koje motiviraju etičke debate, smatrajući ih sekundarnim s obzirom na utjecaj jezično determiniranih uzoraka. Osim toga, vodi arbitrarnim zaključcima kao i izjednačavanju nekih jezičnih elemenata s konceptima, odnosno stvaranjem analogija iz različitih sfera realnosti, te je često usmjeren izdizanjem materinjeg jezika.²⁹ Drugo, Bloom govori o apsolutnom odsustvu označitelja za protučinjeničnost u modernom kineskom. Sličan stav da moderni kineski nema označitelja za protučinjeničnost na leksičkoj, semantičkoj i diskurzivnoj razini zastupaju i drugi znameniti lingvisti. Primjerice, Yuan Ren Chao (1892.–1982.) kaže:

»Ne postoje načini izražavanja protučinjeničnosti u modernom kineskom.«³⁰

Zhu Xiaolan kaže da kineski jezik koristi samo kontekst i sadržaj za označavanje protučinjeničnosti.³¹ Li i Thompson tvrde da pogodbe različitog činjeničnog statusa nisu u kineskom jeziku jezično distingvirane:

»Ne postoji razlika između stvarnih, mogućih i irealnih pogodbi.«³²

Naime, morfološki bogati inflektivni jezici, poput engleskog i hrvatskog, imaju glagole koji imaju formalne načine razlikovanja vremena (prošlost, sadašnjost, budućnost), aspekta (svršenost ili nesvršenost radnje) i načina (zapovijedi, mogućnosti i pogodbe/uvjeti). Kondicionalnim načinom glagola

19

Hall i Ames kažu: »the infrequent resort to such locutions in philosophical argument«. David L. Hall, Roger T. Ames, *Thinking Through Confucius*, SUNY, Albany 1987., str. 364.

20

Izvorno: »The relative absence of (...) condition-contrary-to-fact expressions suggests that the classical Chinese would have found scientific and ethical reflections and deliberations unappealing.« Vidi: D. Hall, R. Ames, *Thinking Through Confucius*, str. 265. Ames i Hall nadalje razmatraju narav protučinjeničnog rezoniranja lucidno zamjećujući da, budući da je zapadna logika građena na disjunktivnoj logici oblika ili »p« ili »ne-p«, a kineska na logici odsutnosti i prisutnosti, to bi trebalo imati drastično različite posljedice po zapadni i kineski oblik protučinjeničnog iskaza.

21

Angus C. Graham, »Thinking Through Confucius by David L. Hall, Roger T. Ames«, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 51 (3/1988), str. 591–592. doi: <https://doi.org/10.1017/s0041977x00117033>.

22

A. Bloom, »Caution – the Words You Use May Affect what You Say: a Response to Au«, str. 275–287.

23

A. Bloom, *The Linguistic Shaping of Thought*, str. 13–60.

24

Izvorno: »... they would typically do so less directly, with a greater investment of cognitive effort and hence less naturally than their English-speaking counterparts.« Vidi: *ibid.*, str. 22.

25

Izvorno: »... the Chinese language has no distinct lexical, grammatical, or intonational device to signal entry into the counterfactual realm, to indicate explicitly that the events referred to have definitely not occurred and are being discussed for the purpose only of exploring the might-have-been or the might-be.« Vidi: *ibid.*, str. 16.

26

Ibid., str. 59.

27

Halvor Eifring je analizirao greške u Bloomovoj metodi te načinu zaključivanja. Vidjeti u: Halvor Eifring, *Clause Combination in Chinese*, Brill, Leiden 1995., str. 276.

28

Tzv. »Sapir-Whorfova hipoteza« dobila je naziv prema Edwardu Sapiru (1884.–1939.) koji je svoje ideje o odnosu jezika i mišljenja iznio u radu »The Status of Linguistics as a Science« te Benjaminu Whorfu (1897.–1941.). Vidi: Edward Sapir, David G. Mandelbaum (ur.), *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture, and Personality*, University of California Press, Berkeley 1983.; Benjamin Whorf, Carroll, John B. (ur.), *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*, MIT Press, Cambridge 1956.

29

Heiner Roetz, *Confucian Ethics of the Axial Age. A Reconstruction under the Aspect of the Breakthrough toward Postconventional Thinking*, SUNY, Albany 1993., str. 15–17.

30

Yuen Ren Chao, *Aspects of Chinese Sociolinguistics. Essays*, Stanford University Press, Palo Alto 1976., str. 257.

31

Zhu, Xiaolan, »Formen und Gebrauch des deutschen Konjunktivs im (übersetzungsbezogenen) Vergleich mit seinen Entsprechungen im Chinesischen«, u: Hans Rüdiger von Fluck, Li Zaize, Zhao Qichang (ur.), *Kontrastive Linguistik Deutsch – Chinesisch. Sprachvergleichende Arbeiten in den Bereichen Phonetik / Phonologie – Lexik / Morphologie / Syntax-Übersetzung – Didaktik an der Tongji-Universität Shanghai*, Groos, Heidelberg 1984., str. 182.

32

Charles N. Li, Sandra A. Thompson, *Mandarin Chinese. A functional reference grammar*, University of California Press, Berkeley 1981., str. 644–651.

izražava se protučinjenični način rezoniranja. Kondicional sadašnji u hrvatskom se jeziku rabi u izricanju radnje čije je ispunjenje nesigurno ili nemoguće zbog posljedica neke druge radnje, a kondicional prošli u izricanju prošle radnje čije je ispunjenje bilo nemoguće zbog posljedica neke druge prošle radnje. Protučinjenična pogodba u hrvatskom se jeziku izražena irealnim pogodbenim rečenicama,³³ koje u zavisnoj surečenici imaju sadašnje ili prošlo vrijeme i veznik »da« te u glavnoj rečenici koriste kondicional sadašnji ili prošli. Primjerice, »Da sam krenula na vrijeme, stigla bih na vlak.« za kondicional prošli, ili »Eh, da sam trn, kako bih ga u potaji gdje u travi dočekaoh i zabio se u golu petu njegove noge! Oh, da sam kupina ili glog, kako bih se uhvatio za njegove tvrde ruke i ogrebao ih da bi mi sve voda zalijevala usta od milinja! Oh, da sam oštrac borovice, kako bih pogladio i pržio njegov tupi nos i njegove zagasite obraze!«³⁴ za kondicional sadašnji.

I dok u hrvatskom jeziku postoje gramatički označitelji za stvarne, moguće i irealne pogodbe, u jezicima s jednostavnim morfološkim strukturama, kao što je kineski, određena pogodbeno rečenična konstrukcija može se odnositi na stvarnost, mogućnost ili irealnost. Na modernome kineskom jeziku rečenica kojom se izriče pogodba ili uvjet potreban da se izvrši radnja glavne rečenice uvodi se riječju, kao što je *ruguo* 如果 ili arhaični *jiaru* 假如, međutim ne postoji jezični označitelj kojim se razlučuje irealna pogodba od stvarne i moguće pogodbe. Ova morfološka jednostavnost navodi kineske lingviste na zaključak da se irealne pogodbe u kineskom jeziku mogu odrediti isključivo iz diskurzivnog konteksta. Iako se slažu da kineske pogodbene rečenice nisu označene za protučinjeničnost, neki lingvisti, primjerice Eifring,³⁵ Qiu³⁶ i Nevins³⁷ ukazuju na postojanje negativnih irealnih pogodbenih rečenica koje su neovisne o kontekstu. Oni argumentiraju da se u modernom kineskom *yaobushi* 要不是, »da nije bilo da...« upotrebljava u irealnim pogodbenim rečenicama s negativnom protazom.

Bloomovo istraživanje otvara sljedeće pitanje: Kakav je odnos između starokineskog jezika i mišljenja?³⁸ Pitanje se može razložiti na dva jednostavnija pitanja. Prvo, ima li starokineski jezik načine za izražavanje irealnih pogodbi? Drugo, kakva je narav klasičnoga kineskog filozofijskog diskursa u pogledu protučinjeničnog načina mišljenja? Jesu li klasični kineski filozofi promišljali o protučinjeničnim situacijama te koje mjesto zauzima protučinjenično rezoniranje u njihovoj argumentaciji? Budući da je protučinjenično mišljenje važan dio teorijskog mišljenja, njegov nedostatak može ukazivati i na nedostatak teorijske orijentacije u kineskoj filozofiji, kao i nenaglašavanje znanstvenog i etičkog rezoniranja bliskog zapadnoj znanosti.

3. Protučinjeničnost u starokineskom jeziku

Istraživanje načina izricanja protučinjeničnosti u starokineskom jeziku usmjerit ću na pitanje postoje li neovisni o kontekstu, jezični (unutarjezični) označitelji za irealne pogodbene rečenice u starokineskom jeziku. Drugim riječima, pitanje je kako se irealna pogodbeno rečenična konstrukcija izriče u reflektivnom jeziku čiji glagoli nisu promjenjive vrste riječi, pa ne mogu promijeniti vrijeme ili način za tu svrhu.

Johannes Misch tvrdi da ne postoji formalno označena razlika između realnih i irealnih pogodbenih rečenica u starokineskom: »u kineskom u načelu ne postoji razlika u vanjskom obliku između stvarnih i nestvarnih pogodbi«. Ipak, Misch navodi da ovo pravilo ima iznimku, a to je kad zavisna surečenica koja prethodi glavnoj, ili protaza započinje riječima *shi* 使, *ja* 假 i *ling* 令.³⁹

Slično Mischu, Christoph Harbsmeier također prepoznaje protučinjeničnu upotrebu riječi *shi* 使 kod klasičnih kineskih pisaca navodeći da oni često upotrebljavaju obrazac ‘*shi* 使 p, 则 q’ (»ukoliko protivno činjenicama slučaj je da je p, onda q«) (*if contrary to fact it were the case that p, then q*), kao i složene oblike *ruo shi* 若使 te *jiashi* 假使.⁴⁰

Što se tiče određivanja i evaluiranja statusa rečenice s obzirom na irealnost, Anna Wierzbicka drži da se istinsna vrijednost mnogo lakše evaluira u kontekstu u kojem jedna od rečenica uključuje negaciju. Stoga dvostruka niječna rečenica »da se p nije dogodio, q se ne bi dogodio«, ili rečenica s niječnom apodozom »da je x bio y, z se ne bi dogodio« u više je jezika najstabilnija konstrukcija koja ukazuje ne irealnost.⁴¹ Sličan je slučaj i u starokineskome. Harbsmeier pokazuje kako je niječni izraz *wei* 微, »da X nije bio slučaj« (*if it had not been for*), u potpunosti ograničen na iskazivanje irealnosti.⁴² Imenica koja slijedi nakon *wei* mora se odnositi na nešto za što se pretpostavlja da je neegzistirajuće. Harbsmeier pokazuje da je i izraz *sui* 虽 »čak i da«, »premda«, »iako«, »mada« (*even if*) često upotrebljavan kako bi naznačio dopusnu irealnu rečenicu, te nadodaje da u kombinaciji sa *sui*, *wei* nedvoznačno čini irealnu dopusnu rečenicu (*concessive clauses*) »čak i da nije bio slučaj da« (*even if it had not been the case that*).⁴³ Wolfgang Behr, dajući primjere irealnih pogodbenih rečenica u niječnom obliku, potvrđuje Harbsmeierovu tvrdnju da niječna čestica *wei* uvodi irealnu pogodbenu rečenicu. Riječ je o direktnoj strategiji pojavljivanja protučinjeničnosti, u kojoj protučinjeničnost nije samo implicirana, već je i eksplicitno izrečena:

33

Iako bi doslovniji prijevod termina »counterfactual conditional« bio »protučinjenični kondicionalni iskaz«, u radu se slijedi termin »irealne pogodbene rečenice« jer je uvriježen u gramatikama hrvatskoga jezika.

34

Ante Kovačić, *U registraturi*, Bulaja naklada, Zagreb 2011.

35

Halvor Eifring, *Clause Combination in Chinese*, Brill, Leiden 1988., str. 271–290; Halvor Eifring, »The Chinese Counterfactual«, *Journal of Chinese Linguistics* 16 (2/1988), str. 193–218.

36

Qiu Haiying, »Les hypothétiques négatives contrefactuelles en chinois contemporain«, *Cahiers de Linguistique Asie Orientale* 29 (1/2000), str. 85–124. doi: <https://doi.org/10.3406/clao.2000.1566>.

37

Andrew Nevins, »Counterfactuality without Past Tense«, u: *Proceedings of the North East Linguistic Society* 32 (2002), str. 441–451.

38

Pod pojmom »starokineski jezik« podrazumijeva se pisani jezik razdoblja od kraja Projeca i ljeta (Chunqiu) do kraja dinastije Han. Na starokineskom jeziku napisana su klasična djela tzv. »stotine škola mišljenja«, iz razdoblja tzv. »Zlatno doba kineske filozofije«, od

Konfucijevih *Analekata*, *Mencija*, *Han Feizija*, *Shang Yang*, do *Zapisa povjesničara*. Ova su djela služila kasnijim naraštajima kao model. Jerry Norman, *Chinese*, Cambridge University Press, Cambridge 1988., str. 83.

39

Izvorno: »... im Chinesischen grundsätzlich ein Unterschied in der äußeren Form zwischen Realis und Irrealis nicht besteht.«; »... Die Regel erleidet eine einzige Ausnahme. Wenn der Vordersatz nämlich durch die Partikeln 使,假 oder 令 eingeleitet wird, haben wir es immer mit einem Irrsats zu tun.« Vidi: Johannes Misch, »Der Konditionalsatz im klassischen Chinesisch«, Neobjavljena doktorska disertacija, Ostasiatisches Seminar der Universität, Berlin 1934/5., str. 10.

40

Christoph Harbsmeier, *Aspects of Classical Chinese Syntax*, Curzon Press, London, Malmö 1981., str. 277.

41

Anna Wierzbicka, *Understanding Cultures Through Their Key Words. English, Russian, Polish, German, and Japanese*, Oxford University Press, New York 1997.

42

C. Harbsmeier, *Aspects of Classical Chinese Syntax*, str. 117.

43

Ibid., str. 232–233.

»Starokineski jezik je imao pouzdane načine za izricanje niječnih protučinjeničnih protaza kada bi to odlučio, koristeći ono što je povijesno bila negirana neindikativna kopula, koja se pojavila kao *wei* 微, koja je funkcionirala sinkronizirano kao dopunjavanje *vis-à-vis* posljedične rečenice.«⁴⁴

Jedan od primjera koji Behr navodi je iz teksta *Zhuangzi*:

丘之於道也，其猶醜雞與！微夫子之發吾覆也，吾不知天地之大全也。

»Moj odnos prema Daou zaista je poput mušice u octu. Da (*wei*) nije bilo učitelja koji je za mene podigao poklopac, ne bih znao veliko jedinstvo Neba i Zemlje!«⁴⁵

Uz *wei*, Behr navodi kako je i čestica *suo* 所 (mjesto, lokacija, pozicija) koja u starokineskom vrši ulogu prostornog označitelja, ponekad vršila i ulogu direktnog kondicionalnog označitelja. Wolfgang Behr tvrdi da je *suo* u vrijeme kasnoga klasičnoga razdoblja bio veznik u značenju »u slučaju da, obzirom da« što je omogućavalo protučinjenične kombinacije.⁴⁶ Angus Graham je pokazao da u dijelovima teksta *Mozi* 墨子 *jie* 藉 funkcionira kao veznik koji označuje irealnu pogodbu.⁴⁷

Zaključno, premda starokineski jezik nije mogao korištenjem glagolskih načina i vremena izricati irealne pogodbe, postojali su jezični označitelji izricanja irealnih pogodbi u starokineskom. Većina označitelja za protučinjeničnost u starokineskom izgubila se u modernom kineskom.

4. Protučinjeničnost u ranoj kineskoj filozofiji:

Sljedeće pitanje koje razmatramo je prisutnost protučinjeničnog načina rezoniranja u klasičnome kineskom filozofijskom diskursu, i to ponajprije kada, u koju svrhu, i u kojem se kontekstu ovakav oblik rezoniranja javlja. Kako bismo dobili uravnotežen pregled zastupljenosti protučinjeničnog rezoniranja u klasičnome diskursu, u obzir ćemo uzeti tekstove različitih provenijencija, fokusirajući se na glavne klasične kineske »škole mišljenja«, tj. konfucijanizam, legalizam, mohizam i daoizam.

Kod prvoga kineskoga učitelja, moralnog i političkog mislitelja Konfucija (Kongzi 孔子) (551.–479. pr.n.e.) protučinjenični način rezoniranja vidljiv je na nekoliko mjesta. U zbirci Konfucijevih izreka te razgovara s učenicima *Analekti* (*Lunyu* 論語, *Rasprave*), koja se pripisuje drugoj generaciji Konfucijevih učenika, Konfucije naglašava važnost moralnog samousavršavanja pojedinca. U tu svrhu, poziva pojedinca na svakodnevno samopreispitivanje:

吾日三省吾身：為人謀而不忠乎？與朋友交而不信乎？傳不習乎？

»Svakodnevno se preispitujem na tri područja: jesam li služeći druge bio lojalan? Jesam li u druženju s prijateljima bio iskren? Jesam li prenosio i prakticirao učenje mog učitelja?«⁴⁸

Svakodnevno preispitivanje vlastitih misli/riječi/djela, onoga učinjenoga, izrečenoga i pomišljenoga, odnosno svakodnevna samorefleksija, za Konfucija je važna metoda samokultiviranja pojedinca. Preispitivanje vlastite prošlosti, dakle, utječe na izgradnju pojedinca te na njegovo buduće djelovanje.⁴⁹ Iz konteksta cijelih *Analekata*, nadaje se da preispitivanje vlastitih misli, riječi i djela znači njihovu evaluaciju s obzirom na principe čovječnosti (*ren*), pravičnosti (*yi*), prikladnog ritualnog ponašanja (*li*) i lojalnosti (*zhong*) te razmišljanje o njihovim imaginarnim, u moralnom smislu boljim alternativama. Moralno prosuđivanje u kojemu dolazi do uspoređivanja stvarnog individualnog postupka s njegovom protučinjeničnom alternativom te preuzimanja odgovornosti za posljedice vlastitoga djelovanja ima važnu ulogu u procesu

samokultiviranja. Konfucije, dakle, poziva na protučinjenični način mišljenja koji nije puka refleksija, već ima praktičnu dimenziju, imajući za ulogu učiniti pojedinca boljom osobom i pripremiti ga za buduće djelovanje. Konfucije prepoznaje važnost protučinjeničnog načina rezoniranja za samoizgradnju pojedinca, za oblikovanje njegove volje, te pripremanje za buduće djelovanje. Treba primijetiti da je Konfucijevo naglašavanje važnosti protučinjeničnosti za buduće djelovanje u skladu s recentnim istraživanjima o ulozi protučinjeničnosti. Patrizia Catellani naglašava kako osim kognitivnog restrukturiranja prošlosti, protučinjenični kondicionali konstruiraju budućnost, pa tako mogu pripremiti za buduće djelovanje, stoga imaju »pripremnu funkciju«. ⁵⁰ Naime, istraživanja ukazuju na ponašajne posljedice protučinjenične inferencije; protučinjenično razmišljanje u kombinaciji s prilikom za poboljšanje buduće izvedbe (ponovljivost slične situacije u budućnosti i uvjerenje u izvedivost različitih ishoda) potiče motivaciju za postizanje suprotnog učinka, povećava upornost i izvedbu. ⁵¹ Moralni osjećaj krivnje koji se može javiti prilikom protučinjeničnog rezoniranja, također je konstruktivan proces. ⁵²

U *Analektima* također nailazimo na primjere kada Konfucije i njegovi učenici raspravljaju o protučinjeničnim situacijama pitajući se što bi sami učinili da se nađu u tim situacijama. Protučinjeničnim rezoniranjem razotkivaju vlastite vrijednosti, moralna načela i uvjerenja. Pa tako, Konfucije postavlja učenicima pitanje o tome što bi učinili da su savjetnici vladara. ⁵³ Riječ je o metodi poučavanja postavljanjem protučinjeničnih pitanja umjesto tumačenjem.

44

Izvorno: »Old Chinese had a reliable means of representing negative CF protases if it chose to do so, by using what is historically a negated non-indicative copula, surfacing as *wei* 微, which functioned synchronically as a complementizer vis-à-vis the consequent clause.« Vidi: Wolfgang Behr, »Morphological notes on the Old Chinese counterfactual«, *Bochumer Jahrbuch zur Ostasienforschung* 30 (2006), str. 55–88. Dostupno na: https://www.academia.edu/14965032/Morphological_notes_on_the_Old_Chinese_counterfactual (pristupljeno 15. 7. 2017.)

45

Ibid.

46

Ibid.

47

Angus C. Graham, *Later Mohist Logic, Ethics and Science*, School of Oriental and African Studies, London 1978., str. 144.

48

D. C. Lau, Ho Che Wah, Chen Fong Ching (ur.), *A Concordance to the Lunyu*, Commercial Press, Hong Kong 1995., 1.4/1/11–1.4/1/12, Dostupno na: <http://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=1105> (pristupljeno 20. 7. 2017.).

49

Nastavljajući se na Konfucijevo mišljenje, Xunzi također naglašava važnost svakodnevnog samoreflektiranja: 君子博學而日參省乎己,

則智明而行無過矣. (»Ako plemenita ličnost svestrano uči i svakodnevno istražuje sebe, tada će njegova svjesnost biti jasna, a njegovo djelovanje lišeno nehotičnih prijestupa.«). D. C. Lau, H. C. Wah, C. F. Ching (ur.), *A Concordance to the Xunzi*, Commercial Press, Hong Kong 1996., 1/1/5. Donald Sturgeon, »Chinese Text Project«, Dostupno na: <http://ctext.org/text.pl?node=12247&if=en&show=meta> (pristupljeno 15. 9. 2017.).

50

Patrizia Catellani, »Counterfactuals in the Social Context. The Case of Political Interviews and their Effects«, u: D. Birke, M. Butter, T. Köppe (ur.), *Counterfactual thinking – Counterfactual writing*, str. 83.

51

N. J. Roese, »Counterfactual Thinking«, str. 134.

52

Bongrae Seok, »Moral Psychology of Shame in Early Confucian Philosophy«, u: Xinzhong Yao (ur.), *Reconceptualizing Confucian Philosophy in the 21st Century*, Springer, Singapore 2017., str. 133.

53

會同，非諸侯而何？赤也為之小，孰能為之大？ Vidi: D. C. Lau, H. C. Wah, C. F. Ching, *A Concordance to the Lunyu*, 11.26/29/1–11.26/30/13. Dostupno na: <http://ctext.org/text.pl?node=1381&if=en&show=meta> (pristupljeno 20. 09. 2017.).

U drugoj situaciji, učenik Zi Gong 子貢 postavlja protučinjenično pitanje učitelju o tome što bi učinio da posjeduje vrijedan komad žada:

有美玉於斯，韞匱而藏諸？求善賈而沽諸？」子曰：「沽之哉！沽哉！我待賈者也！」

»Prepostavimo da imam lijep žad, bih li ga trebao zamotati, staviti u kutiju i čuvati ga, ili bih trebao pokušati pronaći prikladnog kupca i prodati ga. Učitelj je odgovorio: 'Prodati ga, svim sredstvima! Ja sam, s druge strane, vrsta osobe koja čeka pravog kupca.'⁵⁴

U ovome primjeru Zi Gong zamišlja situaciju koja je protivna činjeničnomu stanju stvari, naime učitelj ne posjeduje vrijedan komad žada, pitajući ga kako bi se ponio u toj situaciji. Iz ovih je primjera razvidno kako je protučinjenično rezoniranje u *Analektima* oruđe za otkrivanje sustava vrijednosti i uvjerenja kod pojedinca s krajnjom svrhom poučavanja, odnosno moralnog usavršavanja pojedinca.

Također, protučinjenično rezoniranje u Konfucijevom mišljenju očituje se u Konfucijevom poimanju primjerenog načina izvršavanja rituala (*li* 禮), koji imaju središnju važnost u Konfucijevome etičkome i političkome nauku. Konfucije naglašava važnost prakticiranja rituala pripisujući im veliko značenje u ophođenju s drugim ljudima, postizanju harmonije u zajednici te postizanju čovječnosti (*ren* 仁):

顏淵問仁。子曰：「克己復禮為仁。一日克己復禮，天下歸仁焉。為仁由己，而由人乎哉？」顏淵曰：「請問其目。」子曰：「非禮勿視，非禮勿聽，非禮勿言，非禮勿動。」

»Yan Yuan je pitao o čovječnosti. Učitelj je rekao: 'Kontrolirati samoga sebe i vratiti se ritualima čini čovječnost. Kad bi čovjek na jedan dan kontrolirao sebe i vratio se pravednosti, Sve pod nebom pripisalo bi mu čovječnost. Dolazi li čovječnost iz samoga čovjeka, ili dolazi od drugih?' Yan Yuan je rekao: 'Mogu li Vas pitati za korake tog procesa.' Učitelj je odgovorio: 'Ne gledajte u ono što je u suprotnosti s ritualima, ne slušajte ono što je u suprotnosti s ritualima, ne govorite ono što je suprotno ritualima, nemojte činiti suprotno ritualima.'⁵⁵

Konfucije naglašava oblikovanje pojedinčeva odnosa sa drugim ljudima u skladu s ritualima. Cilj je rituala donijeti red, hijerarhiju, etiku. Pitan kako bi se ritual štovanja predaka trebao izvoditi, Konfucije odgovara:

»Mrtvi se trebaju štovati kao da su prisutni.«⁵⁶

Ova Konfucijeva rečenica indikativna je u pogledu naravi rituala kao takvih. Konfucije naglašava da se prilikom izvođenja rituala štovanja predaka treba ponašati »kao da su preci prisutni.« Dakle, pravilno izvođenje rituala traži od onoga koji participira u ritualu ulaženje u protučinjenični način mišljenja. Ritual stvara novu stvarnost i novi red, kao da je istinski takav. Pravilno izvođenje rituala stvara, kao što Michael Puett kaže, »'kao da'-svijet«. Puett argumentira kako ritualna aktivnost konstruira mogući, kondicionalni svijet, stvarajući iluziju stvarnosti koju postavlja.

Ritualno djelovanje stvara novi, uređeni svijet, drugačiji od neritualiziranog svijeta. Ritualni stvaraju kratkotrajnu alternativnu stvarnost od svijeta koji je kaotičan, amoralan i indiferentan, i dopuštaju ljudima živjeti svijet kao da je zapravo moralan i koherentan. Konfucije sugerira da rituali mogu postaviti mogući način djelovanja između sugovornika izgradnjom iluzije koja ih vuče iz Hobbesova svijeta rata svih protiv svih. To funkcionira samo dok svi prihvaćaju taj mogući svijet (dijeljenjem njegova načina govora i formi), predstavljen formalnim kodovima uljudnih razgovora. Ritualni su isto tako transformativni jer omogućuju ljudima postati različitim osobama na trenutak.⁵⁷ Ritualno kreiranje »kao da« svijeta ukorijenjeno je u sposobnosti ljudskog uma da stvara alternativni, kondicionalni svijet.

Konfucijev sljedbenik Mencije (Mengzi 孟子) (372.–289. pr.n.e.) razvija složenije oblike argumentacije, pa je posljedično protučinjenični način rezoniranja kod njega učestaliji nego kod Konfucija. Mencije koristi protučinjenično rezoniranje, točnije misaoni pokus što je forma koja, poput laboratorijskog pokusa, ima ulogu testirati određeni princip, hipotezu ili teoriju, ali isključivo korištenjem snage ljudske imaginacije. To je

»... sredstvo pomoću kojega netko čini namjerni, strukturirani proces intelektualnog promišljanja kako bi spekulirao, unutar specifične problemske domene, o potencijalnim posljedicama (odnosno antecedentima) za određeni antecedent (odnosno konsekvent).«⁵⁸

Zbog eksperimentalne naravi misaonog pokusa, ovaj se oblik razlučuje i često odvaja od drugih oblika protučinjeničnog i hipotetskog rezoniranja.⁵⁹ Mencije koristi misaoni pokus kako bi argumentirao svoje etičke i političke teze. Misaoni eksperiment Menciju je važna strategija uvjeravanja. Njegova etička teorija polazi od teze da je ljudska priroda dobra, koju argumentira metodom misaonog pokusa:

人皆有不忍人之心。先王有不忍人之心，斯有不忍人之政矣。以不忍人之心，行不忍人之政，治天下可運之掌上。所以謂人皆有不忍人之心者，今人乍見孺子將入於井，皆有怵惕惻隱之心。非所以內交於孺子之父母也，非所以要譽於鄉黨朋友也，非惡其聲而然也。由是觀之，無惻隱之心，非人也；無羞惡之心，非人也；無辭讓之心，非人也；無是非之心，非人也。

»Kad kažem da svi ljudi imaju um/srce koje ne može podnijeti tuđu patnju, moje se mišljenje može na sljedeći način ilustrirati: 'Kad bi ljudi odjednom vidjeli dijete koje upada u bunar, svi bi bez iznimke iskusili osjećaj straha i nelagode. Oni bi se tako osjećali, ne zato da bi na temelju toga postigli milost djetetovih roditelja, niti priznanje od svojih susjeda i prijatelja, niti zbog straha da ne steknu reputaciju nekoga koga ne dira ovakav događaj. Iz ovoga slučaja možemo zaključiti da onaj koji nema osjećaj suosjećanja, nije čovjek; da onaj koji nema osjećaj srama, nije čovjek, da onaj koji nema osjećaj umjerenosti, nije čovjek, i da onaj koji nema osjećaj za ispravno i krivo, nije čovjek.'«⁶⁰

Kako bi dokazao da su suosjećanje, kao i osjećaj srama, umjerenosti i odobravanja urođeni čovjeku, na čemu temelji svoju etiku, Mencije polazi od hipotetske situacije »kad bi ljudi odjednom vidjeli dijete koje upada u bunar«,

54

Ibid., 9.13/21/9–10. Dostupno na: <http://ctext.org/text.pl?node=1321&if=en&show=meta> (pristupljeno 20. 9. 2017.).

55

Ibid., 12.1/30/17–22. Dostupno na: <http://ctext.org/text.pl?node=1382&if=en&show=meta> (pristupljeno 20. 9. 2017.).

56

祭如在，祭神如神在。子曰：吾不與祭，如不祭。Ibid., 3.12/5/24. Dostupno na: <http://ctext.org/text.pl?node=1153&if=en&show=meta> (pristupljeno 15. 10. 2017.).

57

Michael Puett, »Ritual and the Subjunctive«, u: Adam B. Seligman, Robert P. Weller, Bennett Simon, *Ritual and its Consequences: An Essay on the Limits of Sincerity*, Oxford University Press, Oxford 2008., str. 20.

58

Izvorno: »A thought experiment is a device with which one performs an intentional,

structured process of intellectual deliberation in order to speculate, within a specifiable problem domain, about potential consequents (or antecedents) for a designated antecedent (or consequent)«. Vidi: Lindsay B. Yeates, »Thought Experimentation. A Cognitive Approach« (disertacija), University of New South Wales, Sidney 2004., str. 150.

59

James Robert Brown, Yiftach Fehige, »Thought Experiments«, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/thought-experiment/> (pristupljeno 20. 10. 2017.).

60

D. C. Lau, H. C. Wah, C. F. Ching (ur.), *A Concordance to the Mengzi* (孟子逐字索引), Commercial Press, Hong Kong 1995., 2.6/10/17–2.6/10/28. Dostupno na: <http://ctext.org/pre-qin-and-han?searchu=what%20if&page=5#n1617> (pristupljeno 15. 8. 2017.).

i promišlja ljudsku reakciju na tu situaciju, »svi bi bez iznimke iskusili osjećaj straha i nelagode«. Mencije uspostavlja protučinjeničnu uzročno-posljedičnu vezu kako bi potkrijepio svoju tezu o naravi ljudske prirode. Osim za podupiranje svojih etičkih teza, Mencije i u političkom diskursu koristi epistemičku moć misaonoga pokusa kako bi rasvijetlio određeni problem iz nove perspektive. U sljedećem citatu on osmišljava misaoni pokus kako bi svojega sugovornika vladara uvjerio u primjereni način vladanja:

孟子謂齊宣王曰：「王之臣有託其妻子於其友，而之楚遊者。比其反也，則凍餒其妻子，則如之何？」王曰：「棄之。」曰：「士師不能治士，則如之何？」王曰：「已之。」曰：「四境之內不治，則如之何？」王顧左右而言他。

»Mencije reče kralju Xuanu iz Qia: 'Pretpostavimo da je jedan od vaših majstora ministara povjerio svoju ženu i djecu na brigu svom prijatelju, dok je on sam otputovao u Chu, da bi po svom povratku našao da je prijatelj ostavio njegovu ženu i djecu da pate od hladnoće i gladi. Kako biste se nosili s time? Kralj je rekao: 'On bi trebao napustiti prijatelja.' Mencije nastavi: 'Pretpostavimo da glavni kriminalni sudac ne može upravljati policajcima ispod njega, što biste učinili u toj situaciji?' Kralj je rekao: 'Otpustili ga!' Mencije ponovno kaže: 'Ako unutar četiriju granica vašega kraljevstva nema dobre vlasti, što treba učiniti?' Kralj je pogledao udesno i ulijevo, a govorio je o drugim stvarima.«⁶¹

U narativnom povijesnom tekstu konfucijanske provenijencije *Kronika (gospodina) Zuoa (Zuo zhuan 左傳)*, koji komentira konfucijanski klasik, kroniku *Anali proljeća i jeseni (Chunqiu 春秋)*⁶² koja opisuje događaje feudalne državnice Lu između 722. i 479. pr. n. e., povijesne ličnosti koje se spominju često su sklone rezoniranju s protučinjeničnim sadržajem. Njihova je sklonost ovakvu obliku rezoniranja posebice očita prilikom donošenja odluka. Slijedi nekoliko primjera koji to pokazuju:

(1) 微二子者，楚不國矣。棄德從賊，其可保乎？乃從葉公。使與國人以攻白公，白公奔山而縊。其徒微之。

»Da nije bilo ove dvojice gospodara, Chu nikada ne bi postao ovakva država! Ako zaboravite takvu vrlinu i slijedite pobunjenika, kako se možete nadati da ćete preživjeti?«⁶³

(2) 微楚之惠不及此，退三舍辟之，所以報也。背惠食言，以亢其讎，我曲楚直

»Da nije bilo ljubaznosti koju je državnica Chu pokazala našem vladaru, kako bi on stekao svoju sadašnju poziciju? On je pristao povući svoje snage na tri dana kako bi uzvratilo ljubaznost koju je primio. Kada bi zanemario takvu ljubaznost i odstupio od obećanja, a umjesto toga štitio neprijatelja državnice Chu, državicu Song, onda bi naše postupanje bilo iskrivljeno, a Chu bi bio ispravan.«⁶⁴

(3) 子犯請擊之。公曰：「不可。微夫人之力不及此。」

»Zi Fan je molio za dopuštenje da napadnu [Qin u povlačenju]. Vojvoda Wen je rekao: 'To nije prihvatljivo. Da nije bilo napora tog čovjeka, nikada ne bih dospio ovdje gdje sam!'«⁶⁵

(4) 王怒，曰：「余唯信吳，故實諸蔡。且微吳，吾不及此。女何故去之。」

»Kralj je ljutito rekao: 'Samo u Wua imam povjerenja, i stoga sam ga postavio u (pokrajini) Cai. Štoviše, da nije bilo Wua, ne bih dospio do sadašnjega položaja. Zašto si ga otpravio?'«⁶⁶

(5) 季孫，曰：「昔蚡也得罪於晉君，自歸於魯君，微武子之賜，不至於今。」

»U prošlosti sam učinio prijestup prema vladaru (državnice) Qin i vratio sam se vladaru (državnice) Lu. Da nije bilo pomoći od Wua, ne bih stigao ovdje gdje sam.«⁶⁷

(6) 微子，則不及此。雖然，子殺二君與一大夫，為子君者，不亦難乎？

»Da nije bilo tebe, ne bih bio ovdje gdje sam. Ipak, zaslužan si za smrt dvojice vladara i jednog visokog službenika. Ne bi li bilo teško s vladarom poput tebe?!«⁶⁸

U svim navedenim primjerima korišten je niječni izraz *wei* koji uvodi irealnu pogodbu »da se A nije dogodio, B se ne bi dogodio«. Povijesne ličnosti rezoniraju na protučinjenični način te na temelju toga donose odluke, odlučuju što je primjereno i moralno ponašanje. Povijest je ovdje normativna, uporište za odlučivanje, ona se razmatra na kauzalan irealan način, povezuju se ishodi s njihovim uzrocima. U ovim je primjerima posebice očita povezanost između protučinjeničnog rezoniranja i zahvalnosti, koja je u *Kronici (gospodina) Zuo*a razumijevana kao etička vrlina. Walker definira zahvalnost kao »odgovor osobe na nešto dobro, to jest, na korist ili ljubaznost«. ⁶⁹ Osjećaj zahvalnosti proizlazi iz protučinjeničnog rezoniranja o djelovanju koje je prouzročilo ili pridonijelo pozitivnomu ishodu. ⁷⁰ Povijesne plemenite ličnosti iz Zuđovoj kronici osjećaju dužnost zahvaliti onima koji su im pomogli, svjesne da se ne bi našle u određenoj situaciji ili poziciji da nije bilo zasluga određene osobe. Ovi primjeri govore o važnosti protučinjeničnog načina rezoniranja za formiranje etičko/političkih refleksija i sudova, te povezanost protučinjeničnog mišljenja i odlučivanja, pri čemu protučinjenično mišljenje utječe na formiranje odluka. Dakle, na rezoniranju s protučinjeničnim sadržajem temelji se i etičko ponašanje, tj. moral pojedinca utemeljen na odgovornom i svjesnom izboru.

Može se primijetiti da se u Zuđovoj kronici protučinjenično rezoniranje rijetko koristi kako bi se promišljala alternativna povijest, kako bi se zamišljalo kako su se povijesni događaji mogli drugačije razviti, ili kako bi se usporedilo, kritiziralo, veličalo ili relativiziralo važnost povijesnih figura. U *Kronikama Zuo* protučinjenično se rezoniranje uklapa u konfucijanski narativ teksta, koji je u svojoj prirodi didaktičan, poučava i daje moralne principe. ⁷¹ U ovakvu narativu protučinjenično mišljenje ima važnu ulogu.

Djelo *Mozi* 墨子 koje se pripisuje Učitelju Mou, pravog imena Mo Di 墨翟 (otp. 476.– otp. 390. pr. n. e.), osnivaču i glavnom predstavniku mohističke škole mišljenja, ⁷² prvi puta u kineskoj filozofiji eksplicitno definira hipotet-

61

Ibid., 2.6/10/17–2.6/10/28. Dostupno na: <http://ctext.org/mengzi/liang-hui-wang-ii#n1617> (pristupljeno 15. 8. 2017.).

62

Autorstvo teksta atribuirano je Zuo Qiumingu 左丘明 (556.–451. pr.n.e).

63

Zuo zhuan 左傳, u: *Shisanjing jinzhu jinyi* 十三經今注今譯, Yuelushushe, Changsha 1994., 12·16·5/24. Dostupno na: <http://tls.uni-hd.de> (pristupljeno 16. 9. 2017.).

64

Zuo zhuan 左傳·5·28·3/21.

65

Zuo zhuan 左傳·5·30·3/10.

66

Zuo zhuan 左傳·10·15·2/3.

67

Zuo zhuan 左傳·10·13·9/6.

68

Zuo zhuan 左傳·5·10·2/2.

69

A. D. M Walker, »Gratefulness and Gratitude«, *Proceedings of the Aristotelian Society*

(1980–1981), str. 39–55. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/gratitude/> (pristupljeno 15. 9. 2017.).

70

Philip C. Watkins, *Gratitude and the Good Life: Toward a Psychology of Appreciation*, Springer, Heidelberg 2014., str. 42.

71

Martin Kern primjećuje: »Umjesto da nudi autorske sudove ili katehističku hermeneutiku, *Zuo Zhuan* razvija svoje moralne lekcije unutar samog narativa, podučavajući povijest i povijesnu procjenu.« Vidi: Martin Kern, »Early Chinese literature. Beginnings through Western Han«, u: Stephen Owen, *The Cambridge History of Chinese Literature, Volume 1: To 1375.*, Cambridge University Press, Cambridge 2010., str. 49.

72

A Concordance to Mo Tzu, (*Mozi Yinde* 墨子引得), Harvard-Yenching Institute Sinological Index Series, Supplement no. 21, Harvard University Press, Cambridge 1956., 77/45/3. Dostupno na: <http://ctext.org/text.pl?node=498&if=en&show=meta> (pristupljeno 20. 7. 2017.). Mohistička je škola mišljenja oštro nastupila protiv konfucijanskog nazora na

sko *jia* 假, i to kao »ono što nije tako u ovom trenutku« (假者, 今不然也).⁷³ Osim što je definirao hipotetsko kao takvo, Mozi često čini brojne misaone eksperimente u kojima zamišlja hipotetske scenarije kako bi potkrijepio svoje teze. Primjerice, Mozi se zalagao za koncept nepristranosti/univerzalnosti, tj. sveopće ljubavi, prema kojem najviši etički princip djelovanja jest postupati prema svakoj osobi jednako, bez obzira na to je li riječ o članu obitelji ili potpunom strancu. Kako bi pokazao vrijednost tog koncepta, tvrdeći da su svi ljudi prirodno skloni vrednovati nepristranost/univerzalnost u praktičnoj situaciji, Mozi poziva da zamislimo da se nalazimo u ratnom stanju i da trebamo izabrati hoćemo li ostaviti svoju djecu i ženu na brigu osobi koja vrednuje pristranost ili sveopću ljubav:

»Pretpostavimo da postoje dva čovjeka. Jedan od njih drži do pristranosti, a drugi do univerzalnosti (opće ljubavi)... Onaj koji je pristran, kada su njegovi prijatelji gladni, on ih neće nahraniti. Kada je njegovim prijateljima hladno, on ih neće odjenuti. Kada su oni bolesni, on ih neće njegovati (...). Onaj koji drži do opće ljubavi, kada su njegovi prijatelji gladni, on će ih nahraniti (...). Pretpostavimo da moramo staviti oklop i kacigu te otići u rat (...). Sada (u takvim okolnostima nesigurnosti) komu bi netko dao na brigu svoje roditelje, ženu i djecu? Biste li ih dali na brigu prijatelju koji drži do univerzalnosti ili pristranosti? Čini mi se, da u slučajevima poput ovih, ne postoje budale na svijetu. Čak i onaj koji ne zagovara univerzalnu ljubav, svoju obitelj dati će na brigu prijatelju koji je nepristran. Osuđivati nepristranost, ali joj biti sklon u činidbi, znači proturječje između nećijih riječi i djela. Stoga, neshvatljivo je, zašto bi ikoja osoba, kad bi čula za nepristranost, osuđivala to.«⁷⁴

Osvrćući se na ovaj primjer, Wiebke Denecke primjećuje kako Mozi koristi protučinjenične pogodbe kako bi »pokazao neželjene posljedice«. Protivnikova pozicija zamišljena je kako bi kobne posljedice u realnom svijetu bile zamišljene.⁷⁵ Pokazivanjem ovih neželjenih posljedica, Mozi u ovom misaonom pokusu želi dokazati da čak i oni ljudi koji teoretski ne vrednuju vrlinu nepristranosti, u realnosti joj ipak daju primat. Mozi misaoni pokus služi kao sredstvo za otkrivanje vrijednosti, konkretno u ovom citatu etičkog koncepta nepristranosti.

Politički legalistički mislitelj Han Feizi 韓非子 (280.–233. pr.n.e.) koristio se različitim literarnim oblicima kako bi uvjerio u svoja stajališta, pa je tako često osmišljavao i misaone pokuse. U sljedećem citatu Han Feizi osmišljava misaoni pokus koji čini sastavni dio većeg analoškog argumenta:

今有馬於此，如驥之狀者，天下之至良也。然而驅之不前，卻之不止，左之不左，右之不右，則臧獲雖賤，不託其足。臧獲之所願託其足於驥者，以驥之可以追利辟害也。今不為人用，臧獲雖賤，不託其足焉。已自謂以為世之賢士，而不為主用，行極賢而不用於君，此非明主之所臣也，亦驥之不可左右矣，是以誅之

»Pretpostavimo da postoji konj, oblika sličnog legendarnomu Jiu, najboljemu konju na svijetu. Međutim, ako ga potjerate naprijed, on ne kreće naprijed; ako ga potaknete da stane, ne zaustavlja se; ako želite da se okrene na lijevo, ne ide na lijevo; ako želite da se okrene na desno, ne ide na desno, onda čak i sluga i sluškinja, premda skromni ljudi, neće se oslanjati na noge toga konja. Razlog zbog kojeg se sluga i sluškinja žele osloniti na noge Jia je zato što uz pomoć Jia mogu imati korist i izbjeći štetu. S obzirom na to da ovaj konj nije od upotrebe niti za druge ljude, iako su sluga i sluškinja skromni ljudi, oni se neće osloniti na njegove noge. Slično ovomu, ono dvoje braće sebe prozivaju i smatraju za najtalentiranije učenjake u generaciji, međutim oni nisu od upotrebe za njihova vladara. Njihova su djela moralno izvrsna, međutim oni ne rade za vladara (ili: oni nisu na raspolaganju vladaru, oni nisu vladaru od upotrebe). Ovo nisu ljudi koje prosvijećeni vladar treba imati za svoje ministre. Oni su poput konja Jia koji ne može biti potegnut ni na lijevo ni na desno. Ovo je razlog zbog kojega sam ih kaznio.«⁷⁶

Misaoni je pokus ovdje tehnika uvjeravanja koju Han Feizi koristi kako bi uvjerio u svoje stavove i odluke. Han Feizi polazi od situacije osmišljene u misaonom pokusu koju potom analoški prenosi na konkretnu, stvarnu situaci-

ju. Riječ je o analogiji, koja je dominantni tip tradicionalne kineske logike, tvrdi Jana Rošker.⁷⁷ Slični obrazac argumentacije Han Feizi provodi i u sljedećem citatu:

雖勢尊衣美，不以夸賤欺貧。其故何也？使失路者而肯聽習問知，即不成迷也。今眾人之所以欲成功而反為敗者，生於不知道理而不肯問知而聽能。眾人不肯問知聽能

»Premda drže istaknute pozicije moći i nose lijepu odjeću, (ona gospoda koja posjeduju put) ne hvale se skromnima niti varaju siromašne. Koji je razlog tomu? Pretpostavimo da je onaj koji se izgubio na putu željan slušati one kojima je poznato mjesto i pitati one koji znaju, tada on neće biti potpuno izgubljen! Sada, razlog zašto obični ljudi žele postići rezultate, ali, naprotiv, ne uspijevaju u svojim pothvatima, leži u tome što nisu razumjeli načela Puta, ali niti su voljni pitati one koji znaju ili slušati one koji su sposobni.«⁷⁸

U daoističkom tekstu *Učitelj Zhuang (Zhuangzi 莊子)* (369.–286. pr. n. e.) protučinjenično rezoniranje očituje se u Zhuangzijevoj učestaloj temi, a to je promjena perspektive, kao što su pretpostavke, kognitivni i afektivni stavovi, fizička i psiholoških stanja.⁷⁹ Donald Sturgeon navodi da se Zhuangzijeve priče odnose na dvije vrste perspektiva. Prvo, riječ je o promjeni perspektive u smislu »biti u tuđim cipelama«, odnosno o razmišljanju o nekome određenom pitanju iz perspektive tuđeg fizičkog ili psihičkog stanja.⁸⁰ Pa tako, u Zhuangzijevim parabolama oni koji vide te vrednuju stvari iz svoje uske perspektive ignorirajući mogućnost drukčijih perspektiva ismijavani su jer propuštaju vidjeti ono važno. Primjerice, mala ptica smije se divovskoj ptici Peng zbog du-

svijet, njegova tradicionalizma, inzistiranja na društvenim konvencijama i pretjeranom izvođenju rituala. Umjesto slijeđenja tradicije, Mozi inzistira na uspostavljanju standarda prosudbe, a njegovi kriteriji mogu se sažeti kao trostruki test i četverostruki standard. Trostruki test podsjećao je mislioce da se mora analizirati osnova, provjerljivost i primjenjivost bilo kojeg prijedloga; četverostruki standard podsjećao je mislioce da treba uvijek procijeniti koristi koje bi bilo koji prijedlog mogao donijeti zemlji i ljudima. Koristi su definirane kao obogaćivanje siromašnih, povećanje populacije, uklanjanje opasnosti i reguliranje poremećaja. Nadalje, Mozi je izjavio da prije nego što se za bilo što može reći da je dobro, najprije treba pokazati za što je dobro. Roger T. Ames, Yi Pao Mei, »Mozi. Chinese philosopher«, Dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Mozi-Chinese-philosopher> (pristupljeno 15. 9. 2017.).

⁷³
A Concordance to Mo Tzu: 77/45/3. Dostupno na: <http://ctext.org/text.pl?node=498&if=en&show=meta> (pristupljeno 15. 8. 2017.).

⁷⁴
A Concordance to Mo Tzu, 25/16/23-26/16/34. Dostupno na: <http://ctext.org/text.pl?node=685&if=en&show=meta> (pristupljeno 15. 10. 2017.).

⁷⁵
Wiebke Denecke, *The Dynamics of Masters Literature. Early Chinese Thought from Confucius to Han Feizi*, Harvard University Press, Harvard 2010., str. 143.

⁷⁶
Zhou Zhongling 周鐘靈 (ur.), *Hanfeizi jiaozhu* 韓非子校注, Jiangsurenming chubanshe, Jiangsu 1982., 34.11:07. Dostupno na: http://tls.uni-hd.de/home_en.lasso (pristupljeno 15. 10. 2017.).

⁷⁷
Jana Rošker primjećuje kako je klasična kineska analogija utemeljena na strukturalnoj sličnosti predmeta: »Ako imamo dva predmeta, A i B, s nekoliko zajedničkih osobina (npr. p1, p2, ...pn), i ako predmet A ima osobine q, onda analoški izvodimo zaključak da i predmet B ima osobine q.« Vidi: Jana Rošker, »Specific Features of Chinese Logic: Analogies and the Problem of Structural Relations in Mohist and Confucian Discourses«, *Synthesis Philosophica* 57 (1/2014), str. 23–40, str. 23.

⁷⁸
Zhou Zhongling, *Hanfeizi jiaozhu*, 20.14:03. Dostupno na: http://tls.uni-hd.de/home_en.lasso (pristupljeno 15. 10. 2017.).

⁷⁹
Paul Kjellberg, Philip J. Ivanhoe (ur.), *Essays on Skepticism, Relativism, and Ethics in the Zhuangzi*, SUNY, Albany 1996., str. 108.

⁸⁰
Donald Sturgeon, »Zhuangzi, Perspectives, and Greater Knowledge«, str. 4. Dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2408534/> (pristupljeno 15. 9. 2017.).

gih putovanja ne videći da je iz Pengove perspektive let malih ptica nevažan; zdravi ljudi ne uviđaju kako bogalji mogu imati kvalitetniji život i sl.

Jedan takav primjer vidljiv je iz sljedeće parabole:

俄而子輿有病，子祀往問之。曰：「偉哉！夫造物者，將以予為此拘拘也！曲僂發背，上有五管，頤隱於齊，肩高於頂，句贅指天。」陰陽之氣有沴，其心閒而無事，跣足而鑑於井，曰：「嗟乎！夫造物者，又將以予為此拘拘也！」子祀曰：「汝惡之乎？」曰：「亡，予何惡！浸假而化予之左臂以為雞，予因以求時夜；浸假而化予之右臂以為彈，予因以求鴉炙；浸假而化予之尻以為輪，以神為馬，予因以乘之，豈更駕哉！且夫得者時也，失者順也，安時而處順，哀樂不能入也。此古之所謂縣解也，而不能自解者，物有結之。且夫物不勝天久矣，吾又何惡焉？」

»Nedugo nakon što se Zi Yu razbolio, Zi Si ga je otišao posjetiti te ga upitao za njegovo stanje. (Bolesnik) je odgovorio: 'Kako je veličanstven onaj koji je stvorio stvari! jer je stvorio deformirani predmet kao što sam ja!' Imao je grbu na leđima; njegovih pet žila bile su stisnute na gornjem dijelu tijela; brada mu se savila nad pupkom; njegova su ramena bila veća od njegove krune; na kruni je bio čir usmjeren prema nebu, njegov dah je bio neravnomjeran. Ipak, bio je smiren i nije imao problema sa svojim stanjem. Došepao je do bunara, pogledao svoj odraz u njemu i rekao: 'Ah! Stvoritelj je zaista trebao od mene učiniti ovakav deformirani predmet!' Zi Si je rekao: 'Sramite se svoga stanja?' Zi Yu je odgovorio: 'Ne, zašto bih ga se sramio? Da je Stvoritelj pretvorio moje lijevo rame u kokoš, onda bih trebao njime promatrati cijelu noć; da je pretvorio moje desno rame u samostrel, onda bih trebao vrebati sovu poradi pečenja; da je transformirao moju stražnjicu u kotač, a moj duh u konja, onda bih ga trebao jahati, i kako bih ikada više koristio kola? Štoviše, kad imamo (ono što trebamo učiniti), postoji i vrijeme (život) da to učinimo; kad to izgubimo, prihvaćenje (je ono što je potrebno). Kada smo spokojni u vremenu i očitujemo to prihvaćenje, ni radost ni tuga ne mogu u nas ući. To bi bilo ono što su drevni ljudi zvali odvezati vrpcu kojom je (život) suzbit. Ali čovjek se ne može sam od sebe odvezati, čvrsto se drži vezama. I, da stvorenja ne mogu nadvladati Nebo, odavno je poznato. Zašto bih mrzio svoje stanje?'⁸¹

Drugo, Zhuangzi govori o viđenju situacije usredotočujući se na neki određeni aspekt, primjerice »perspektivu korisnosti.« Sturgeon dobro primjećuje kako se ovaj način, u kojem se primarno promatra samo određeni, bitan ili nebitan aspekt situacije, može sagledati kao protučinjeničan.⁸² U oba navedena slučaja, Zhuangzi upotrebljava rezoniranje s protučinjeničnim sadržajem jer ono omogućuje bolje razumijevanje svijeta te bolju interakciju s njim.

5. Zaključak

U ovome smo radu pokazali, s jedne strane, da je starokineski jezik, uz kontekstualne, imao i unutarjezične načine za izricanje irealnih pogodbi, a s druge strane, da su kineski filozofi razdoblja zaraćenih država koristili protučinjenični oblik rezoniranja. Irealna pogodbena rečenica u negativnom obliku imala je direktnog označitelja *wei*, koji je bio u potpunosti ograničen na irealnu upotrebu. U kombinaciji sa *sui*, *wei* je nedvoznačno označavao irealnu dopunsku rečenicu. Irealne pogodbene rečenice uvodile su se i riječima *shi*, *jia* i *ling*. Ponekad su ulogu direktnog kondicionalnog označitelja vršili i *suo* i *jie*. Međutim, i rečenice bez jezičnoga označitelja za irealnu pogodbu mogu prenijeti irealnu interpretaciju i kineski pisci često su se oslanjali na snagu konteksta iz kojega je bilo razvidno da je riječ o irealnom pogodbenom značenju rečenice. Dakle, može se zaključiti da su postojali lingvistički označitelji irealnih pogodbenih rečenica, a stoga i lingvistički preduvjeti za protučinjenično rezoniranje, a sukladno tomu i za oblikovanje filozofijskog i znanstvenog diskursa.⁸³

Protučinjenično rezoniranje, a ono obuhvaća refleksiju i svjesno presuđivanje/procjenjivanje među alternativama poradi otkrivanja činjenica i vrijednos-

ti, često je prisutno kao način rezoniranja u klasičnim kineskim filozofijskim tekstovima. Dakle, rezultat je mojega istraživanja različit od rezultata Halla i Amesa. Klasični kineski filozofi postavljaju protučinjenična pitanja ulazeći u područja hipotetskog i protučinjeničnog. Prilikom etičkih i političkih rasprava često se priklanjaju protučinjeničnomu rezoniranju. U radu smo pokazali važnost protučinjeničnog rezoniranja za etičku izgradnju ličnosti kod Konfucija, važnost protučinjeničnog rezoniranja za izgradnju konfucijanskih vrlina, kao što je zahvalnost, ulogu misaonih pokusa kao načina propitivanja ustaljenih vrijednosti te donošenja novih vrijednosti kod Mencija i Han Feizija, važnost protučinjeničnog rezoniranja za oblikovanje Zhuangzijeva relativizma. Stoga, teza o nesklonosti kineske filozofije apstraktnomu mišljenju i teoretiziranju koja se izvodi dijelom i iz nesklonosti kineskih filozofa ovomu obliku rezoniranja je neodrživa, ili u najmanju ruku dvojbena.

Ivana Buljan

**From Language to Thought:
Unreal Conditionals and Counterfactual Thinking in Early China**

Abstract

Counterfactual reasoning – the construction of mental alternatives to reality – is an important part of theoretical thinking. In this kind of reasoning, which is expressed through the use of unreal conditional sentences, i.e. statements such as “if it were not for X, there would be no Y”, a hypothesis is established on the basis of an action/state/event that did not happen. An unfulfilled condition or cause from the past or present is connected with a potential effect. Thus, counterfactual reasoning is important in the formation of ethical/political and scientific reflections. While conducting empirical research, Alfred Bloom concluded that Chinese speakers are not inclined to counterfactual reasoning. Bloom links this with a deficit in equivalent grammatical markers for unreal conditionality in the modern standard Chinese language. Bloom shows that the modern Chinese language has no extricated lexical, grammatical, or tonal markers for counterfactuality. This paper will examine Bloom’s thesis in the area of the Old Chinese language and classical Chinese texts. Research will be carried out on two levels. On the first, linguistic level, it will be determined if there are unreal conditional constructions in Old Chinese. On the second, discursive level, the presence/absence and rhetorical role of counterfactual thinking in classical Chinese philosophical and historical texts will be examined. Consideration of the relationship between the grammatical structures of the Old Chinese language and counterfactual reasoning will contribute to an understanding of the nature of classical Chinese philosophical thought and the relationship between the Old Chinese language and thinking, especially regarding the issue of the extent to which the formation of a specific thinking/philosophy is conditioned by the morphosyntactic structures of the language it is built upon. Secondly, due to the importance of counterfactual reasoning in the formation of theoretical thinking, this research provides additional insight into the “predispositions” of the Old Chinese language towards the formation of philosophical and scientific discourse.

Key words

counterfactual reasoning, classical Chinese philosophy, Old Chinese language, Confucius, Mencius, Zhuangzi, Zuo zhuan

81

Donald Sturgeon, »Zhuangzi, Perspectives, and Greater Knowledge«, *Philosophy East and West* 65 (1/2015), str. 892–917, str. 893. doi: <https://doi.org/10.1353/pew.2015.0064>.

82

Ibid.

83

Uz napomenu da ne zagovaramo jezični determinizam, držimo da se ipak ne može zanijekati svojevrсна međuovisnost jezika i mišljenja, tj. da jezik u određenoj mjeri utječe na oblikovanje mišljenja, kao i obratno.